

Kuriositeternes storhed, fald og mulige genkomst

Camilla Mordhorst

Medisinsk Museion

Københavns Universitet

cmo@mm.ku.dk

Abstract

In the early history of museums the collection and study of curiosities became an independent scholarly project. Later the understanding of curiosity was transformed in such a way that it eventually came to stand for the opposite, viz., anything ridiculous and non-scientific. The aim of this article is to show how and why this transformation took place. Taking the learned Danish antiquarian, naturalist and physician Ole Worm (1588-1654) and his famous curiosity cabinet in Copenhagen as the point of departure, the story of the rise, fall and reinvention of the curious object in the history of museums will be unfolded. The story of curious objects involves not only an understanding of the historical references and traditions embodied in today's museum institution, but also the demonstration of the ability of contemporary museum culture to change, thus pointing to new ways of understanding the role of museum and collected objects.

Nøkkelord:

Kuriositetskabinetter
museumshistorie
Ole Worm
genstandsforskning

Curiosity is a vice that has been stigmatized in turn by Christianity, by philosophy and even by a certain conception of science. Curiosity, futility. I like the word however. To me it suggests something altogether different: it evokes "concern"; it evokes the care one takes for what exists and could exist; an acute sense of the real which, however, never becomes fixed; a readiness to find our surroundings strange and singular; a certain relentlessness in ridding ourselves of our familiarities and looking at things otherwise; a passion for seizing what is happening now and what is passing away; a lack of respect for traditional hierarchies of the important and the essential.¹

Michel Foucault, 1980.

En kuriøs genstand betragtes i dag som en lille, latterlig ting, der nok kan vække morskab, men ellers ingen værdi har. Det europæiske museumsvesen blev imidlertid grundlagt på netop den kuriøse genstand og enorme ressource, store anstrengelser og mange lærde studier blev tilegnet til studiet af dem. Med udgangs-

punkt i Ole Worms museum i København, grundlagt i 1620'erne, og hvordan det videre gik med den berømte samling, skal her fortælles historien om kuriositeternes storhed, fald og mulige genkomst.²

De attraktive kuriositeter

Det er næsten 400 år siden, at Ole Worm (1588–1654) systematisk begyndte at samle kuriositeter. På det tidspunkt var han netop tiltrådt lærestolen i medicin ved Københavns Universitet, som han besad i 30 år frem til sin død i 1654. Som tidens øvrige lærde var han dog ikke kun kyndig i den medicinske disciplin, men var en sand polyhistor – en lærd inden for mange discipliner. Forinden sit professorat i medicin havde han også været professor i pædagogik, græsk og fysik. Han skrev flere lærde afhandlinger, blandt andet om medicinske spørgsmål, om den gådefulde lemmings anatomi og levevis, om runesten, middelalderens kalenderstave og om det første af de berømte danske guldhorn, som blev fundet i 1639.³ Han var praktiserende læge, blandt andet for den udvalgte prins Christian, der skulle have efterfulgt sin fader Christian IV, men aldrig nåede det, da han pludselig døde i 1646. I stedet blev hans lærde broder konge, Frederik III, i 1654, der ligesom Worm var en ivrig samler og stod for anlæggelsen af Det kongelige Kunstkammer. Frederik III og Worm besøgte hinandens samlinger og stod på god fod. Flere af Worms fineste genstande i samlingen var gaver fra Frederik III, og da Worm døde i 1654 blev hans samling opkøbt af Frederik III for at berige hans store kunstkammer yderligere.

Inden Worm blev ansat som professor ved Københavns Universitet, havde han i 12 år rejst rundt til Europas førende universiteter for at få den nyeste viden inden for medicin, kemi og fysik. Det var også på denne lange Europa rejse, at han besøgte flere af tidens berømte kuriositetskabinetter. Særligt udbredt var fænomenet i Italien. I 1609 besøgte Worm den lærde Ferrante Imperatos museum i Napoli og naturhistorikeren Ulisse Aldrovandis berømte samling

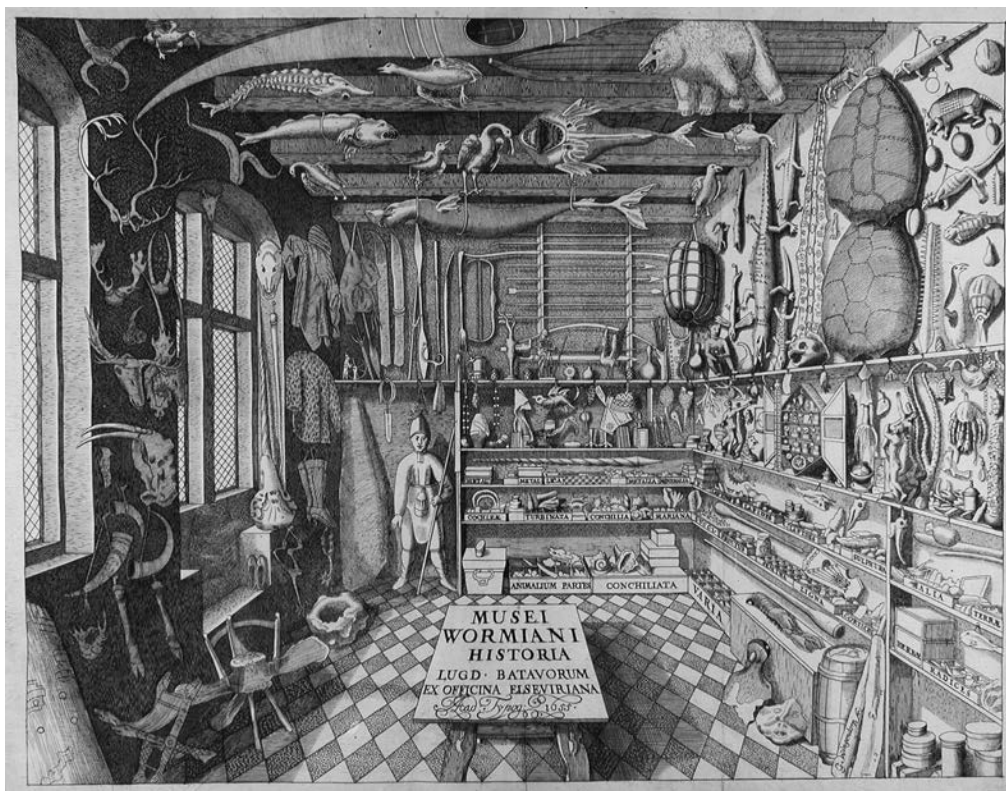
og botaniske have i Bologna. Worm besøgte kortvarigt Francesco Calceolaris samling i Verona, og senere da hans studier førte ham nordpå igen, besøgte han Bernard Paludanus' museum i Enkhuizen og opholdt sig 5–6 uger ved Moritz den Lærdes store kunstsamlinger i Kassel.

Da Worm anlagde sit museum, fandtes der således allerede talrige lignende samlinger over det meste af Europa. Det var tidens lærde, der var begyndt at indsamle kuriositeter, eller "rariteter", "sjældenheder", "mærkværdigheder", "eksotika" og "singulariteter", som de også blev benævnt i samtiden.⁴

Den ofte fremhævede encyklopædiske bestræbelse, som lå i de tidlige museer, passer altså kun for så vidt, at alle genstandskategorier i princippet var indbefattet, men inden for dem var udvalget stærkt begrænset. Videnskabshistorikerne Lorraine Daston og Katharine Park skriver:

Tidlige moderne museumsbeskrivelser bruger lejlighedsvis ordet "mikrokosmos", men i en særlig betydning. Museets sigte var ikke at repræsentere et makrokosmos i miniature, men snarere, som den franske læge Pierre Borel havde indskrevet over sin dør til sit *kabinet*, "dette er et mikrokosmos eller et kompendium over alle sjældne og mærkelige ting." De tidlige moderne samlinger udelukkede 99,9 procent af den kendte verden, af både den naturlige og den artificielle – nemlig alt, der var ordinært, regulært eller almindeligt.⁵

Det ordinære, regulære og almindelige havde ingen interesse. Sigtet var at skabe sig et mikrokosmos over alle de sjældnere fænomener. I museet kunne man samle alle verdens utænkelige fænomener og beviseligt berette om deres tilstedeværelse.

Forunderlige fænomener og sjældne kuriositeter snarere end typiske eksemplarer kunne ses i Worms samling. Frontispice fra museumskataloget Museum Wormianum, 1655.

Antallet af kuriositeterne blev fremhævet med stolthed og en fredelig kappestrid blandt de lærde udspandt sig om, hvem der kunne fremvise de mest spektakulære af dem. Efter at have set Aldrovandis museum i Bologna skriver Worm, at selv om det var ”fyldt med en vidunderlig rigdom af de skønneste ting”, var det dog ”næppe at sammenligne med Imperatos i Neapel”.⁶ Og da Worms lærde nevø Rasmus Bartholin havde besøgt den lærde botanist og storsamler John Tradescant den Yngres museum i London i 1647, skrev han beroligende til Worm, at selv om han havde set samlingen med ”særlig omhu og beundring”, ville den ”dog have henrevet mig til endnu større beundring, hvis jeg ikke

havde været overbevist om, at din meget veludstyret samling er mange parasanger [skridt] forud for hans ...”.⁷

Worm forsøgte da heller ingen lejlighed til at få nye sjældenheder til samlingen. Talrige steder i brevene beder Worm om at have ham i erindring⁸ og i det hele taget give ham oplysninger om alle slags genstande, som ikke er set før. Da han i 1636 rykker lægen og botanikeren Otto Sperling for farmaceuten og storsamleren Francesco Calceolaris museums katalog, skriver han undskyldende, at det bør tilskrives ”... dette min indgroede længsel efter at se og røre ved så sjældne og dyrebare ting ...”.⁹

De sjældnere genstande

Alt, hvad der var nyt, sjældent og usædvanligt var attråværdigt. I et brev fra 1623, hvor Worm introducerer sin begyndende indsamling til vennen Johan Rhode i Padua skriver han: "Det er ikke Kostbarheder, jeg ønsker, men Ting, der er sjældne her og almindelige hos Eder, og som kan faas for næsten ingenting".¹⁰

Ud fra denne formulering kunne man mene, at der ganske enkelt var tale om en stræben efter alt fra den store verden, som fandtes fåtalligt i de hjemlige egne.¹¹ Almindelige danske dyr som fx egypten, hunden, ræven eller skovmusen havde da heller ingen interesse for naturforskeren Worm, men det havde den amerikanske næsebjørn, som han i øvrigt holdt et levende eksemplar af gennem mere end fem år.¹² Også det besynderlige bæltedyr og den norske mus, lemmingen, var at finde i samlingen.¹³ En kakaobønne var værdig til at indgå i samlingen, næppe en velkendt kirsebærsten med mindre den var udskåret med en sjælden kunsthåndværk. En kæbe fra en hest havde næppe heller kvalificeret sig til samlingen med mindre den, som tilfældet var, på forunderlig vis var blevet omsluttet af en trærod.

Det ville imidlertid være fejlagtigt at antage, at Worm var lige interesseret i alle ting, blot de var sjældne set fra et europæisk perspektiv. Der var fænomener, som tiltrak sig mere opmærksomhed end andre. Det var alle de fænomener, som brød de etablerede kategorier eller i særlig grad udfordrede de vante forestillinger og antagelser. Mange typer af havplanter må have været eksotiske for Worm og sjældent set under hjemlige himmelstrøg, men det som fylder i kapitlet om havplanterne i det store museums katalog, er beskrivelserne af koralerne på grund af deres ubestemmelige tilhørsforhold i naturriggerne. Desuden havde

Worm faktisk relativt almindelige hjemlige dyr i sin samling, blandt andet krebs, bier og en ugle. Når disse nævnes blandt "de sjældnere genstande", var det ikke på grund af deres sjældne forekomst, men fordi særlige forhold udmærkede sig ved disse dyr. For krebsene var det deres nyttige medicinske anvendelse,¹⁴ for bierne deres særlige byggemåde,¹⁵ og for uglen dens skarpe syn.¹⁶

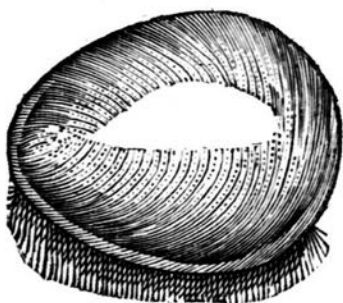
Det var altså hverken afstanden eller antallet, der bestemte om en genstand var en kuriositet. Det var snarere tale om, hvorvidt fænomenet var nyt og ubeskrevet i lærd sammenhæng, eller krævede en nærmere forklaring i forhold til de velkendte kategoriseringer og tankegange.

Beskrivelsen af kuriositeterne

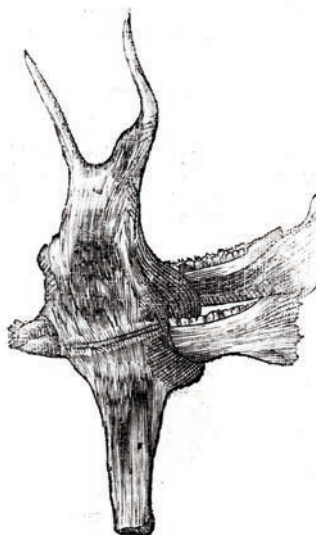
Det man samlede, var det, som udfordrede den lærde tanke. Man søgte det ubegribelige for at gøre det begribeligt. Gud havde skabt alt, men eftersom Gud handlede gennem naturlige årsager, som Worm formulerede det,¹⁷ blev selv de mest utrolige fænomener beskrevet i meget nøgterne vendinger. Blandt de mere berømte kuriositeter i Worms samling var et æg, født af en norsk kvinde fra Stavanger Stift. I museums katalogen beskrives den utrolige fødsel af ægget kortfattet, og Worm tilføjer lakonisk:

Selv om det ganske vist slet ikke eller kun i ringe grad adskiller sig fra et almindeligt hønseæg, viser vi dog her på grund af sjældenheden af det skete, og fordi sådan noget næppe før er hørt, en afbildning af ægget i naturlig størrelse.¹⁸

I katalogen findes en fin aftegning af ægget. Hvor der ikke var blevet udformet detaljerede tegninger var metoden at beskrive de besynderlige fænomenerne så detaljeret som

Ægget, der var født af en norsk kvinde, blev på grund af dets sjældenhed omhyggeligt aftegnet i naturlig størrelse og gengivet i museumskataloget. Illustration fra Museum Wormianum, 1655, s. 312.

muligt. Det var, som historikeren Katie Whitaker har formuleret det, en udforskning, hvor ingen detalje var for lille til at blive beskrevet, og et sprog blev udviklet, således at det forunderlige kunne indfanges af teksten. Da den lærde englænder John Evelyn for første gang så et næsehorn i 1684, blev han således langt fra mundlam over det fantastiske dyr. I stedet fulgte Evelyn tidens smag og beskrev dyret i alle dets afvigende detaljer. Her blot et lille udpluk fra oplevelsen nedskrevet i hans dagbog:

Det mindede mere om et kæmpe enormt svin, end et hvilket som helst andet dyr blandt os; Hvad, der var mest enestående og ekstraordinært, var placeringen af dets smalle øjne lige i midten af dets kinder og hoved, dets ører i nakken ... dets bens som næsten var lige så store som livet af en almindelig mand ... men hvad der var mest vidunderligt, var den ekstraordinære størrelse eller omkreds af dets krop, som selv om det var ung ... ikke må have været mindre end 20 fod i omkredsen ...¹⁹

Hestekåben omvokset af en trærod, som den blev vist i Worms museums katalog Museum Wormianum, s. 342. Genstanden befinder sig i dag i Zoologisk Museums samlinger i København. Foto: Lennart Larsson.

Samme detaljerigdom og præcision i beskrivelsen ses i Worms beskrivelse af en hestekæbe i trærod, han havde fået foræret af Frederik III. I sin fyldige beskrivelse af genstanden skriver Worm blandt andet:

Egestammen, i hvilken denne kæbe er anbragt, er i længden under to romerske fod, i tykkelsen som et menneskes underarm, på det sted, hvor den holder kæben fast, i hvilken er en knude og opsvulmen af to knytnævers længde, gennem hvilken går kæbens snævre del. Den nedre del af stammen dækkes dels med egen bark, dels er et område blot-tet og fortæret af orme. I knuden eller i det opsvulmede ses i midten en revne opstået fra sammenvoksningen af den øvre del med den nedre ... [osv.]²⁰

Ingen detalje var for lille, ingen målangivelse irrelevant, når fænomenet skulle beskrives. Idealet var at fremmane det sære og nye for øjnene af læseren, som havde han set det selv. Det var præcist dét næsehorn, dén hestekæbe, dét udskårne horn, som skulle genkendes af beskrivelsen. En typebeskrivelse vil med andre ord være uanvendelig. Det drejede sig om at undersøge og beskrive hver enkel genstand med henblik på en nøjagtig identifikation, ikke mindst fordi genstandene jo ikke var velkendte, men udvalgte for deres usædvanlige, mærkværdige eller sjældne karakter.

Udforskningen af kuriositeterne

I Worms store museums katalog fra 1655 *Museum Wormianum* holdes synet strengt til genstandene i sig selv. Det var kuriositeterne, som de fremstod, der havde Worms interesse, ikke den kontekst, som de oprindeligt havde indgået i. Af samme grund vises genstandene aldrig i deres oprindelige

kontekst i museums kataloget, og beskrivelserne er rensset for enhver form for forstyrrende kontekstualisering.

Som eksempel kan nævnes en stor endnu bevaret begravelsesurne fra yngre bronzealder. Den beskrives som én blandt tre urner, der var i Worms samling. I de indledende bemærkninger til de tre urner står kort, at de brugtes i Danmark til asken fra afdøde, og derudover henviser Worm til første kapitel i hans store værk over de nationale mindesmærker.²¹ Ved beskrivelsen af selve krukken angives dens nøjagtige mål

Urnene fra Weirum, som den blev vist i Museum Wormianum, s. 355 og urnen som den ser ud i dag i Danmarks Oldtids samlingen på Nationalmuseet i København. Foto: Lennart Larsson.

og udseende, samt at den er fundet i Jylland ved Weirum.²² At der ikke blot lå aske i krukken, men også var ravstumper og en ring, som måske havde været en kvindes armbinding, nævnes derimod ikke.²³ Det er kun krukken, der beskrives. Ravstumper og armbinding er ikke en del af krukken, men lå blot i den, da den blev fundet.

Hvad der sker i kataloget er, at urnen gøres til en kuriositet – en løsreven enkeltgenstand, som beskrives i sin enestående sjældenhed. Dens anvendelse som kilde til indsigt i forfædrenes liv nedtones til fordel for deres fysisk særegne fremtrædelse. Den viden, som Worm havde om urnen, og som han blandt andet udfolder i *Danicorum Monumentorum*, blev ikke overført til museums-kataloget andet end som henvisninger. I *Danicorum Monumentorum* indsættes urnen i en større redegørelse om gravskikke byggende på et væld af historisk litteratur af nordiske forfattere som Saxo og Snorre såvel som de klassiske: Cicero, Ovid osv.²⁴ I museums-kataloget derimod tales der udelukkende om urnen i dens særlige singulære fremtrædelse uden for teksternes domæne. Den er ”ny”, ikke før set og ikke før beskrevet. Det er denne kvalifikation, som har givet den adgang til samlingen, og det er denne kvalifikation, som fremhæves ved at udelade konteksten i den identificerende beskrivelse.

Hvad det gjaldt om var at ”undersøge selve tingenes natur”, som Worm skrev i forordet til *Museum Wormianum*, ”at forklare de enkelte genstande [...] deres navne, natur, egenskaber, beskrivelse og anvendelse ...”. Sigtet var at skabe et overblik, eller som Borel havde skrevet over sit museum at skabe ”et mikrokosmos eller kompendium over alle sjældne og mærkelige ting”. Ambitionen var et mikrokosmos – ikke af hele verden, kun af de indsamlede kuriositeter. Det var et tingenes rige, hvor

verdens mangfoldighed af forunderlige fænomener kunne folde sig ud i mellemrummet mellem det endnu ikke udforskede og det allerede velkendte.

Kuriositeternes nye funktion

Da Worm døde i 1654, blev hele hans samling opkøbt af Frederik III, der var i færd med at anlægge et storstilet dansk kunstkammer med 5 sale, et stort galleri og to mindre kabinetter. De fem sale var opdelt i en heltesal (hovedsagligt portrætter af kongens familie og andre berømte mænd og kvinder), en antikvitetsal (med antikviteter, våben og oldsager), en sal for etnografika (etnografiske sager), en artificieal sal (med kunststykker og finere håndværk), samt en naturaliesal (med genstande fra naturen). I den lange galleri hang malerier i tæt ophængning, både kopier og originale værker og i de to små kabinetter var der henholdsvis perspektivstykker og modeller og mønter og medaljer. Kongens kunstkammer var således mere bredtfaavnende end Worms kuriositetskabinet. Her var både naturalier og artificialier, etnografika, videnskabelige instrumenter, oldsager og modeller, samt mange kunstværker, kunstarbejder og andre fornemme kostbarheder.

Med indlemmelsen i Kunstkammeret fik genstandene fra Worms museum en ny funktion. Nu skulle de først og fremmest præsentere en konges udsøgte smag, hans økonomiske og politiske magt samt hans lærde indsigt. Det primære sigte med at vise kuriositeter i Kunstkammeret var ikke at undersøge dem, men at vise dem frem for beundrende øjne, der ville forstå, at kongen ikke blot var dannet, rig og magtfuld, han beherskede også det videnskabelige felt og forstod sig på, hvad man fandt interessant dér. Frederik III havde nok fået en lærd uddannelse og havde lærde interesser, men

som konge kunne han af gode grunde ikke have en lærds praksis. Det samme gjaldt i endnu højere grad de følgende konger. Alle havde de forvaltere til at arrangere samlingen og lærde forfattere til at beskrive dens indhold. Selv om flere af genstandene var de samme i Det Kongelige Kunstkammer som i Worms museum, var der altså tale om en helt anden type samling. Nu var Worms genstande ikke længere en del af et videnskabeligt projekt, men en præsentation af den kongelige magt.

Kuriositeterne udgjorde nu kun ét aspekt af en bredere vifte af intentioner med kammeret, der også indbefattede præsentationen af en udsøgt smag inden for kunsten, en fremstilling af kongens økonomiske formåen, hans interesse for og kendskab til politik, hans store udblik og mange oversøiske forbindelser, en præsentation af landets historie og teknologiske udvikling, slægtens styrke og personer, kongens klassiske dannelse, som anledning til en åndfuld konversation mellem kongen og hans gæster osv. Det hele æstetisk arrangeret for at tage sig så smukt og imponerende ud som muligt. Kammeret repræsenterede således ikke én interesse, men flere. Ambitionen var encyklopædisk på et langt mere omfattende niveau, end det havde været i Worms museum. Her skulle ikke blot vises kuriositeternes mangfoldighed, men alle væsentlige aspekter ved verden, som kunne genspejle den kongelige almagt.

Kuriositeterne i Kunstkammeret

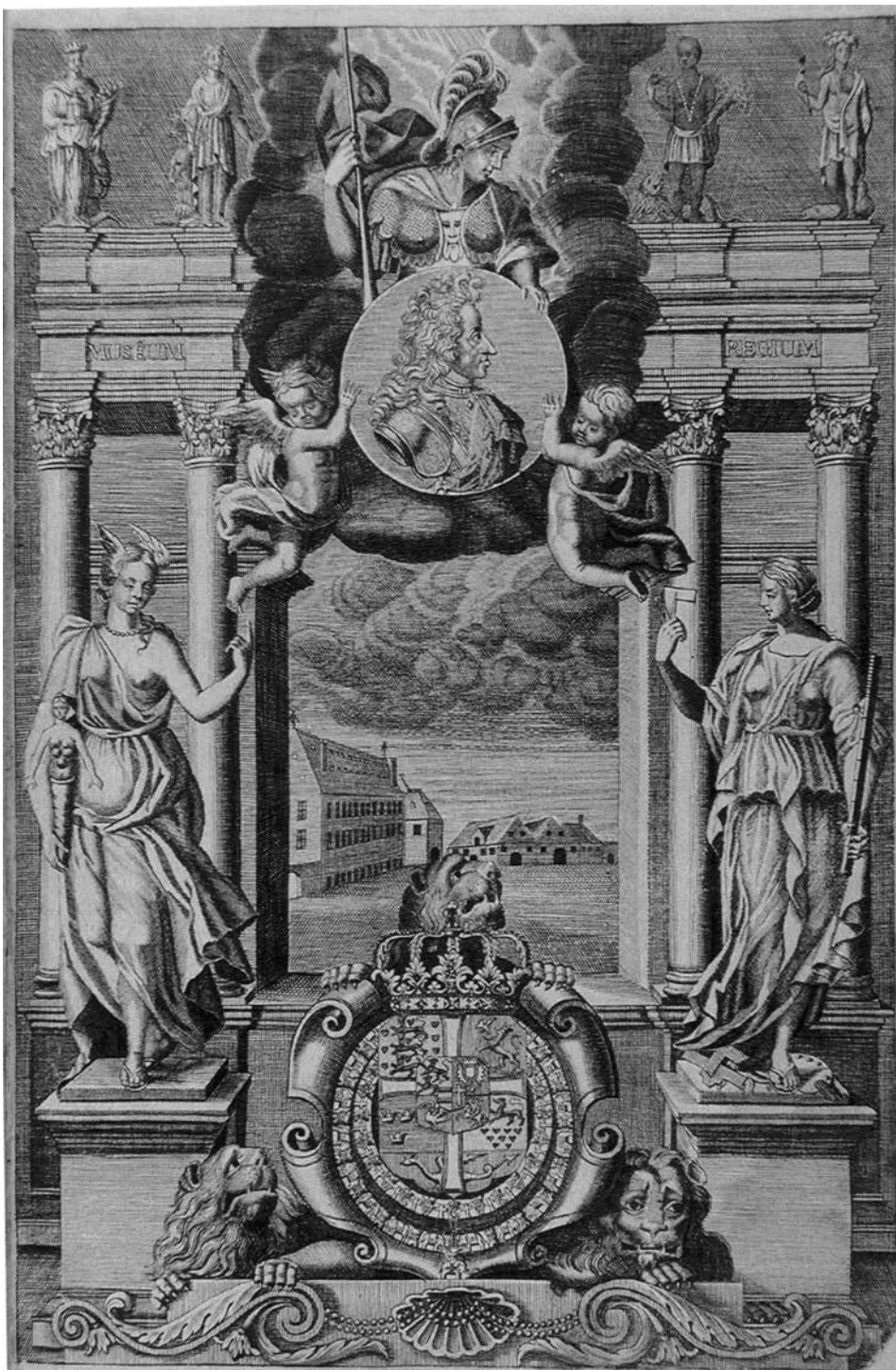
Interessen for kuriositeter døde ikke med Worm. Som nævnt samlede den lærde danske konge Frederik III (1609–1654–1670) også. Han grundlagde Det kongelige Kunstkammer i København efter europæisk forbillede. I løbet af 1500-tallet var adskillige kongelige kunstkamre anlagt,

primært i det centrale Europa, blandt andet i Dresden, München og Prag. Det danske kunstkammer var en noget sen udløber af fænomenet, men holdt sig til gengæld længere intakt end de fleste af sine øvrige forgængere. Det overlevede i mere end 170 år og blev først opløst i 1820'erne.

Kunstkammerets grundlægger, Frederik III, havde ligesom Worm også en forkærlighed for det usædvanlige, som mange af hans indkøb vidner om. Af brevvekslingen med diverse indkøbere ses, hvordan det sjældne og kuriøse brugtes som positive betegnelser for det, som var værd at eje. Begejstringen for det kuriøse fremgår blandt andet af den tyske kancellisekretær Jodocus Herman Uhlichs breve. I sommeren 1665 foretog han en rejse for Frederik III, hvor det blandt andet lykkedes ham at opspore et gammelt "afgudsbillede", som, når man kastede vand på det, begyndte at brænde. I et brev fra den 8. juni spørger Uhlich, om kongen "for kuriositetens skyld" måtte ønske at se det. I et følgende brev skriver han, at han har set endnu flere "rariteter" på sin rejse, som kongen helt sikkert ville ønske at eje, hvis han så dem.²⁵

Det var da heller ikke de komplette serier, typeeksemplarer eller almindelighederne, som sprang de besøgende i øjnene, men de særeste og forunderligste ting, som fremhæves hver for sig i rejsebeskrivelserne af Kunstkammeret. Eksempelvis skriver forfatteren Jean-François Regnard i sin beskrivelse fra 1681, at man i "de mange værelser fyldt med kuriositeter" kunne se

en hestehale, som er et felttegn og som pashaerne sætter foran deres telt, så længe de er i hæren [...] en smuk alru-ne [menneskelignende trærod] forestillende en kvinde. Tøfler, der havde tilhørt en pige, der havde fået prygl uden at mærke det mindste. En negl, som

Det findes desværre ingen billeder fra salene i Det kongelige Kunstkammer, men det fyldige museums katalog over Kunstkammeret indledes med et stik af den nyopførte bygning. Frontispice fra Museum Regium, 1696.

man sagde, havde været Nabukodonosors, og et af de børn af denne grevinde af Flandern, som havde sat ligeså mange af dem i verden, som der er dage i året.²⁶

Den svenske arkitekt Nicodemus Tessin fremhæver i 1687 også de mange kuriositeter i Kunstkammeret, heriblandt udsøgte kunstværker såvel som sjældne naturalier og dyre kunststykker.²⁷

I de mange rejsebeskrivelser af Kunstkammeret og deres egne udgivelser fokuseres på de enkeltstående genstande i deres sjældenhed. Det er åbenlyst dem, som det er værd at komme efter, og det er deres kvalitet, som hæver Kunstkammeret over andre samlinger. Så sent som i 1784 skriver englænderen William Coxe i sin rejsebeskrivelse, at: "Blandt de mest kuriøse samlinger i København, indtager det kongelige museum, eller raritetskabinet, førstepladsen".²⁸

Kuriositeternes kollaps

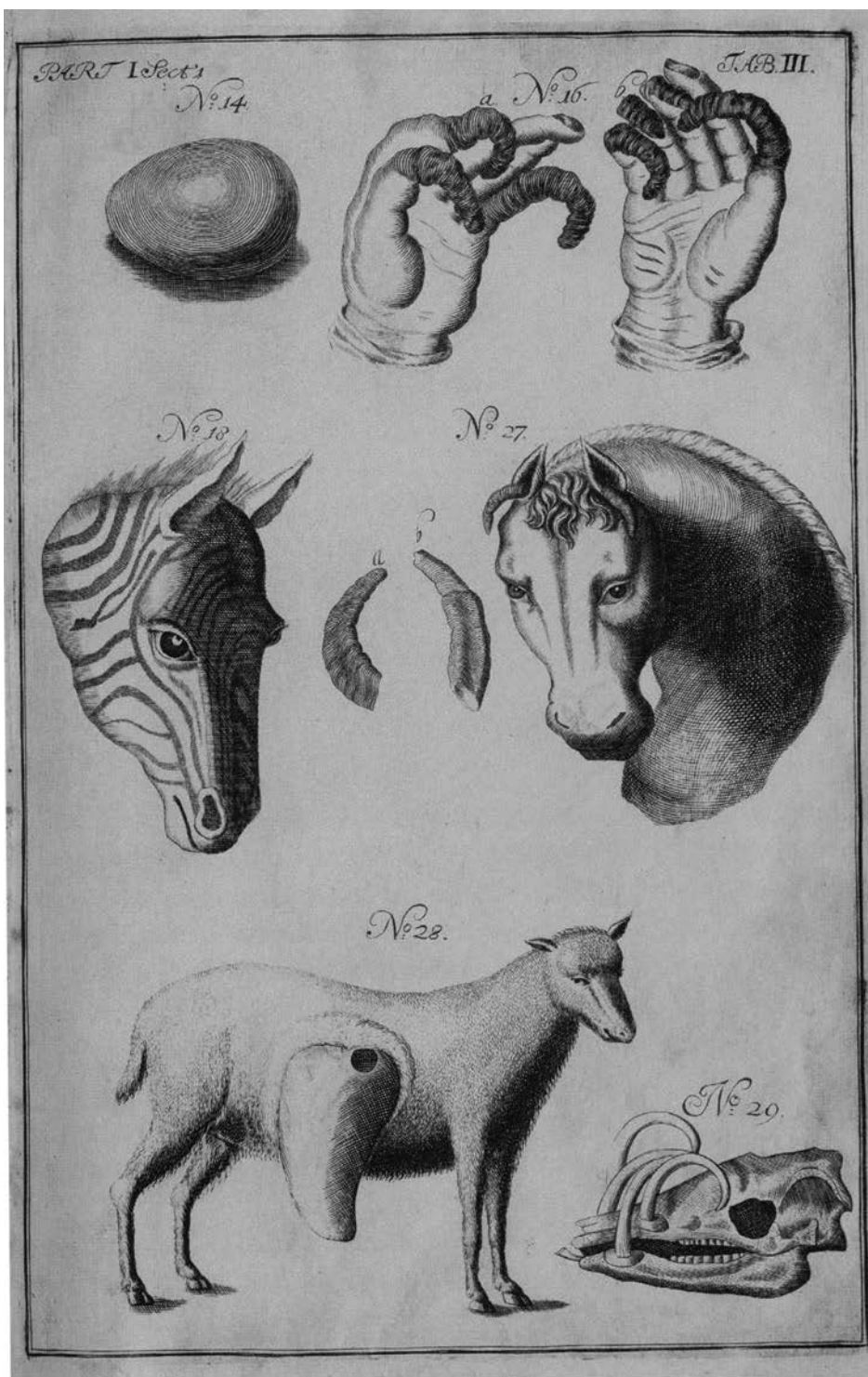
Så længe Kunstkammeret eksisterede, havde det enestående, smukke, fåtallige, mærkværdige, kostbare og besynderlige stadig en plads, og det var i høj grad disse forunderligheder, man kom for at se. Beskrivelserne i Kunstkammerets katalog *Museum Regium* tog ligesom i *Museum Wormianum* udgangspunkt i de sjældne genstande, men ikke længere i samme radikale grad. Små fortællinger var begyndt at optræde, såvel som øjenvidneberetninger og inddragelsen af skriftlige kilder, som ikke hjalp til en mere nøjagtig beskrivelse af genstandene selv, men henviste til den kontekst, genstandene var blevet plukket ud af. Strategien var ikke kun at fremdrage det nye, overraskende og sjældne, men også at skabe fortællinger som kunne styrke kongen og nationen og vise rækkevidden af kongens forbindelser til fjerne egne.

Ægget født af en norsk kvinde kunne stadig ses i al sin kuriøse besynderlighed, men andre steder begyndte genstandene at blive sat i sammenhænge. Den store bronzevalderne fra Worms samling var nu kommet i selskab med en række andre urner, heraf flere af antik herkomst, så der kunne drages paralleller mellem den nordiske og den antikke fortid.

Man værdsatte langt hen ad vejen forsat kuriositeterne i Kunstkammeret, men man havde ikke længere samme projekt med at udforske det nye gennem indsamlingen af de kuriøse genstande. Da en ny form for videnskabelighed blev fremherskende omkring 1800, mødte den derfor ikke en klar opposition i Kunstkammerets omgang med kuriositeterne. Det videnskabelige sigte fremstod ikke længere klart, og Kunstkammeret kunne uimodsagt beskrives som videnskabeligt uordentligt. Desuden var kuriositeterne som kategori begyndt at konnotere et besvær. For i takt med at ønsket om de store nationsopbyggende fortællinger pressede sig på, hele kulturudviklingen skulle kortlægges, og naturen blev sat i system for at blive nyttig, kom de tidligere så værdsatte kuriositeter til at stå i vejen. Ikke så meget fordi de var sjældne, men fordi de pegede i retning af en singulær beskrivelse og en kontekstafhængig forskningsstrategi, som viste sig helt uanvendelig for opbygningen af de nye videnskaber i begyndelsen af det 19. århundrede.

Den saglige fordeling

Hvis der havde været en række forbindelseslinier og åndsbeslægtede tanker mellem Worms museum og Kunstkammeret, kan man ikke sige det samme om Kunstkammeret og etableringen af det moderne museumsvesen. Selv om overhofmarskalen, Adam Wilhelm Hauch, der ledede den

I Kunstkammeret fik ægget fra Worms samling selskab af en lang række andre af naturens kuriositeter. Tavle fra Museum Regium, 1696.

store gennemgang og omordning af Kunstkammerets samlinger i 1820'erne blot talte om, at der skulle udarbejdes en "scientifisk Fortegnelse" over samlingerne, var der i realiteten tale om et radikalt anderledes syn på genstandene.²⁹ Man fokuserede på genstandenes kontekstuelle tilhørsforhold, der var vidt forskellige og derfor også krævede hver sin fagkundskab for anvendelig klassifikation. Seks "scientifiske" kommissioner blev oprettet, som skulle beskrive det opløste Kunstkammers genstande og bringe dem i en ordning, der passede bedre med tidens nye videnskabelige idealer. Kommissionerne blev inddelt efter, om der var tale om malerier, nordiske oldsager, antikker, moderne ægte slebne stene og kostbarheder, etnografika eller udskårne og drejede sager.³⁰ Umiddelbart var det en opdeling, som i store træk fulgte Kunstkammerets opdeling i dets sale, galleri og kabinetter, men sigtet rakte videre. Den nye opdeling skulle tilgodese de forskellige fag, og ordningerne blev derfor helt forskellige, alt efter hvilke fag, der var tale om. Malerierne blev inddelt efter skoler,³¹ oldsagerne efter periode og funktion,³² antikkerne efter geografi og materiale,³³ kostbarhederne efter anvendelse,³⁴ de etnografiske sager efter geografi og funktion,³⁵ og de udskårne og drejede sager efter, om der var tale om kunstværker, kunststykker, kunstarbejder eller kunstmærkværdigheder.³⁶

Den sidste gruppe af kunstsager voldte de største problemer.³⁷ Flere udkast blev lavet uden at være tilfredsstillende. Her duede en kontekstbaseret orden ikke, dertil var stykkerne for specielle. Kunststykkerne, som var blevet indsamlet for deres enestående og usædvanlige fremtrædelse, var pludseligt blevet et problem. Det endte da også med, at afdeling C, som den kom til at hedde, allerede blev ophævet igen i slutningen af 1860'erne, og kuriositeterne

spredt til de øvrige samlinger.³⁸

Der tales om den store specialisering i begyndelsen af 19. århundrede, hvor Kunstkammerets encyklopædiske ambition endeligt faldt, men man kunne lige så vel tale om den store generalisering af de enkelte genstande, for med kommissionerne blev hver enkelt af kammerets enestående kuriositeter indordnet under deres kontekstuelle tilhørsforhold og gjort til eksempler på større sammenhænge. Man omdefinerede med andre ord genstandene fra at være kuriositeter til at blive repræsentationer, og det var her kunstsagerne for alvor viste sig at være et problem, for de repræsenterede ikke så meget andet end sig selv og kunne kun med besvær indføjes under de nye store fortællinger om historiens gang, verdens folk og naturens orden.

De store fortællinger splittede tingene ad. Tingene blev sorteret og omskrevet efter fagene, og hvad der ikke passede, blev ganske enkelt smidt ud eller solgt. Store dele af Worms berømte samling forsvandt ved den lejlighed. Forstenede duer, havfruehænder, knogler af kæmper og menneskefødte æg passede simpelthen ikke længere ind. Man fokuserede på det regulære frem for det afvigende. De mærkelige kuriositeter måtte ud, så de repræsentative typeeksemplarer kunne få lov at fylde det hele.

Kuriositeternes fald

Kuriositeterne var som museums-genstande faldet i unåde, ikke som følge af en videnskabelig diskussion om deres berettigelse, men som følge af et ændret sigte med museet som institution, der havde gjort deres gamle værdier irrelevant. I Kunstkammeret var det videnskabelige projekt med deres tilstedeværelse ikke længere det fremherskende. Kuriositeterne blev snarere fremstillet som de prestigefulde museums-

genstande, de var, svære at fremskaffe, dyre at købe, og som krævede gode forbindelser. Samtidig gav kuriositeterne Kunstkammeret et videnskabeligt skær, i hvert fald i begyndelsen, og nogle viste sig på grund af deres usædvanlige karakter velegnede som samtalestykker, hvorudfra kunne spindes små opbyggelige og fornøjelige fortællinger. De nye store systemer, som allerede for naturvidenskabens vedkommende blev opbygget i løbet af 1700-tallet, udtrykt ved den linnéske systematik, påvirkede kun i ringe grad dette. På en måde fungerede Kunstkammeret som en slags tidslomme, hvor tidligere indsamlingsstrategier og opstillingsprincipper fik lov at stå længe efter, at de var blevet forladt af den øvrige lærde verden. Men samtidig skete der heller ikke nogen vedligeholdelse af den videnskabelige praksis, som engang havde udspundet sig om kuriositeterne, og sigtet med deres tilstedeværelse blev derfor mudret til, som tiden gik. Til sidst kunne man end ikke genkende den videnskabelige bestræbelse, og man troede, at kuriositeterne primært var blevet samlet ind for at fornøje kongen og hans besøgende.

Skønt det videnskabelige sigte forsvandt, blev alle kuriositeter dog ikke solgt fra. Flere af de etnografiske kuriositeter kunne nu anvendes som repræsentationer for de eksotiske folkeslag, nogle af de kulturhistoriske kuriositeter kunne benyttes som historiske kilder til fortiden, og enkelte af naturens forunderlige genstande kunne fungere som markører for naturens sjældne fejlslag. Men kuriositetsbegrebet røg helt ud. Det var blevet synonymt med en uvidenskabelighed, en begejstring for den unikke usædvanlige fremtrædelse eller partikulære historie, som ikke fandt plads i de nye store systemopbyggende fortællinger, som blev de moderne museers kendetegn.

Kuriositetens mulige genkomst

Kuriositeternes rolle som museumsgenstande forsvandt således med introduktionen af de moderne museer i begyndelsen af det 19. århundrede. Og dog. For i de senere år synes de at begynde at dukke op igen i museal sammenhæng. I takt med at De store fortællinger, som museet om noget har været med til at konstruere, er blevet kritiseret, og en voldsom diskussion om repræsentationens begrænsning er blevet rejst – særligt inden for de etnografiske museer, synes en tendens at kunne spores mod en tilbagevenden til den enkeltstående unikke fortælling og ting.

Inden for historievidenskaben er det blandt andet kommet til udtryk som en kritik mod syntesehistorien, der i jagten på det store overblik reducerer fortidens kompleksitet til en forsimplet udviklingshistorie, der peger lige frem mod nutiden. I sådan en historie er der ikke meget plads til det marginale, det tilfældige og det ikke-generaliserbare? Historikeren Stephen Greenblatt skriver således, at det er på tide at minde læseren om alt det i fortiden, der ikke skaber sammenhæng og mening i historien, kort sagt alt det, som ikke lader sig indfange af den fremherskende historiske fortællings forkromede form. I stedet bør historikeren begynde at studere detaljen – eller anekdoten, som han kalder den. Dette vil ifølge Greenblatt give et "touch of the real" – et slags virkelighedens fingeraftryk, hvormed man ser de historiske fortællingers begrænsning. Om sit projekt skriver han sammen med Catherine Gallagher:

Vi søgte den selv samme ting, der gør anekdoter til marginale figurer for mange historikere: en trodsig og kryptisk partikularitet, der får iagttageren til at stoppe eller endda snuble på historiens dørtærskel.³⁹

Kunne man forestille sig et museum, der på lignende vis samlede på det marginale, tilfældige og anekdotiske? I så fald ville det sandsynligvis blive betegnet som et kuriositetskabinet.

Museum of Jurassic Technology

I Los Angeles ligger der et lille museum med det kryptiske navn *Museum of Jurassic Technology*.⁴⁰ Her bliver man som besøgende præsenteret for en række utrolige genstande og fænomener. Blandt de zoologiske og etnologiske genstande (museets egen kategorisering) kan man blandt andet se, et horn, der voksede på baghovedet af Mary Davis i 1688. I udstillingen og det tilhørende "jubelæums"-katalog⁴¹ fremvises hornet som et andet gevir på en plade sammen med et stik af den uheldige dame. Blandt genstandene kategoriseret som "fysiske fænomener" præsenteres den besøgende for flagermusen med slægtsnavnet Deprong Mori, der som det eneste dyr skulle være i stand til at flyve igennem solide materialer på grund af dens evne til at udsende lyde med røntgenfrekvens. I et tredje af museets små rum kan man følge den interessante historie om hukommelsesforskeren Geoffrey Sonnabends glemselsteori og hans møde med Madelena Belanis under-skønne operasang. Utrolige miniaturearbejder af bemalet hår, fremvist i nåleøjer, blandt andet af Fedtmule og de syv små dværge, har også fundet deres vej til udstillingsrummene ligesom en lille udstilling af små privatsamlinger fra amerikanske mobilehomes.

Gennem sine utrolige historier og genstande kaster *Museum of Jurassic Technology* den besøgende ud på gyngende grund. Man ved ikke, om de præsenterede genstande og historier er, hvad det giver sig ud for.⁴² Gængse kategorier nedbrydes, mens de mærkværdigste fænomener folder sig. Museet er privat, oprettet af excentrikeren

Horn of Mary Davis of
Saughall, No. 37, L. 153 mm

I Museum of Jurassic Technology er kuriositetskabinettets åndelige arvtager. I det pudsige museum kan man se de mest forunderlige fænomener – som dette horn, der voksede ud af Mary Davis pande i slutningen af 1600-tallet. Hornet vises på en væg sammen med andre gevirer, som det kunne have været vist i de gamle kuriositetskabinetter. Illustration fra The Museum of Jurassic Technology Jubilee Catalogue, s. 23.

David Wilson, og nu drevet af en lille frivillig entusiastisk gruppe omkring ham. Men kunne man forestille sig et sådan museum offentligt finansieret? Næppe. Denne leg med virkelighed og fantasi, det trolige og det utrolige – denne insisteren på det besynderlige, det marginale og det uden-for-kategoriernes relevans synes ikke at kunne rummes under de offentlige museers domæne – og så dog.

Fremtidens kuriositeter

På Science Museum i London kan man i udstillingen "Who am I?" se de besynder-

En kridthvid påfugl, genmanipulerede såkaldte knockout mus og en kat med syv tær vidner om, at kuriositeternes tid langt fra er forbi. Fra udstillingen Who am I? på Science Museum i London. Foto: Science Society Picture Library/Science Museum, London.

ligste fænomener på nært hold.⁴³ Smælderede såkaldte knockout-mus, en kridthvid påfugl og en kat med 7 tær kan ses i en montre, der fortæller om, hvordan vores gener kontrollerer vores udseende, og hvad de mindste ændringer kan betyde. I en anden montre står en tank fra The American Alcor Life Extension Foundation, der er beregnet til at fryse menneskehoveder ned til -196 °C i håbet om, at nogle i fremtiden vil kunne tø deres liv op igen. Der findes ikke mange eksemplarer af sådanne genstande i verden, de er svære at få begreb om, og spørgsmålet er, om de overhovedet repræsenterer generelle tendenser. Ikke desto mindre findes disse besynderligheder, og er en del af vores nye biomedicinske verden, hvad enten vi vil det eller ej.

På mange måder minder de i al deres ejendommelighed om de gamle kurio-

ter, som Worm samlede ind. Også han stod over for en ny verden, som han forsøgte at begribe ved at samle de nye fænomener ind og stille dem til skue for nærmere undersøgelse og diskussion. Hvor nutidens udstilling på Science Museum adskiller sig fra Worms museum er i repræsentationen af dem, hvilket både ses i selve udstillingen og i de tilknyttede kataloger. Hvor Worm stillede hver enkelt genstand til skue i sin særlige partikularitet, og på den måde gjorde fænomenet åben for diskussion, bruger Science Museum de utrolige genstande til at forklare overordnede emner om genetik, kønsforskelle, arvelighed osv. I den forstand ligner Science Museum overhovedet ikke et kuriositetskabinet, selv om genstandene i høj grad rummer potentialet. Så måske er kuriositeternes dage langt fra talte. Hvis museet vil mere end blot sætte etiketter på

det, vi allerede ved, og vil være med til at kigge fremad frem for kun at samle op og skue tilbage, så er kuriositetskabinettet måske ikke et dårligt sted at søge inspiration. For der er nok af mærkelige og forunderlige ting i Verden, som blot venter på at blive opdaget og diskuteret, fx i museets rum.

Noter

1. Foucault, Michel: *The Masked Philosopher* [1980]. Lotringer Sylvere, Tr. Lysa Hochroth & John Johnston red., 1996: *Foucault Live (Interviews, 1961–1984)*. New York: Semiotext(e), p. 305
2. Artiklen bygger på kapitlet om rariteternes forvandling i min ph.d.-afhandling *Genstandsfortællinger. Fra Museum Wormianum til de moderne museer*, 2003. Afhandlingen er under udgivelse.
3. Kun begyndelsen til titlerne på de nævnte afhandlinger skal her angives, i det titlerne efter tidens smag var overordentlig lange og nærmest havde karakter af en begyndelse på selve bogen: Fasti Danici (om runekalendere) 1626, De aureo Serenissimi Domini Christiani Quinti (om guldhornene) 1641, Danicorum monumentorum (6 tykke bind om de væsentligste mindesmærker fra oldtiden i det dansk/norske rige) 1643, Controversiarum medicarum exercitationes (svar på og overvejelser omkring flere vanskelige medicinske spørgsmål) 1642-1652, Historia animalis quid in Norvegia ...(om lemmingen) 1653.
4. Når jeg her har valgt at benytte betegnelsen "kuriositeter" skyldes det primært, at det med tiden skulle blive den mest udbredte betegnelse for genstandene i disse tidlige samlinger. I dansk kontekst brugtes dog mest den latinske betegnelse "rariora" eller på dansk "rariteter". En grundig gennemgang af kuriositetsbegrebet og dets beslægtede betegnelser kan blandt andet findes hos Kenney, Neil 1998: *Curiosity in Early Modern Europe: Word Histories*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, særligt kap. 5.
5. Daston, Lorraine & Katharine Park 2001 (1998): *Wonders and the Order of Nature 1150-1750*. New York, Zone Books, s. 272. Alle oversættelser og oversættelsesfejl af de anvendte citater i artiklen er mine.
6. Brev fra Worm til Hans Andersen Skovgaard i Padua, nr. 233, 2.10.1627. Alle Worms breve er udgivet og oversat af H. D. Schepelern 1965-68: *Breve til og fra Ole Worm 1607-1654*. Kbh: Munksgaard.
7. Brev til Worm, nr. 1536, 14.9.1647.
8. Jf. blandt andet brevene nr. 256, 303, 339, 722, 1163, 1535, 1394 og 1576.
9. Brev fra Worm, nr. 583, 9.3./ 14.4.1636.
10. Brev fra Worm, nr. 147, 7.11.1623/ 11.1.1624.
11. Se fx Schepelern, H. D. 1971: *Museum Wormianum*. Kbh: Wormianum.
12. I kataloget skriver Worm, at han havde fået den i juli 1649 af Christen Foss, sendt fra Amsterdam, jf. Worm, Ole 1655: *Museum Wormianum*. Amsterdam, s. 319. I Segers synopsis fra 1653 nævnes den endnu som levende. Seger, Georg 1653: *Synopsis methodica rariorum*. Kbh., s. 37.
13. Sidstnævnte var genstand for mange undersøgelser og diskussioner blandt de lærde, fordi det fra gammel tid var blevet hævdet, at musen blev avlet af rådnende dampe i himlen. Worm forholdt sig meget skeptisk til den teori, hvorfor han dissekerede dyret sammen med sin nevø, den berømte anatom Thomas Bartholin. Til deres overraskelse fandt de kønsorganer på dyret, som fremvises på en illustration i Worms store museums katalog fra 1655.
14. Worm, Ole 1655: *Museum Wormianum*. Amsterdam, s. 248.
15. Worm, Ole 1655: *Museum Wormianum*. Amsterdam, s. 240.
16. Worm, Ole 1655: *Museum Wormianum*. Amsterdam, s. 296. Worm indleder beskrivelsen af uglen med at skrive, at den ikke er sjælden.
17. Worm, Ole 1655: *Museum Wormianum*. Amsterdam, s. 311.
18. Worm, Ole 1655: *Museum Wormianum*. Amsterdam, s. 312.
19. Citatet er hentet fra Whitaker, Katie 1996: *The Culture of Curiosity*. Nicolas Jardine, Anne Secord & Emma C. Spary red.: *Cultures of Natural History*. Cambridge: Cambridge University Press, s. 80.
20. Worm, Ole 1655: *Museum Wormianum*. Amsterdam s. 342.
21. Worm, Ole 1655: *Museum Wormianum*. Amsterdam, s. 348.
22. Worm, Ole 1655: *Museum Wormianum*. Amsterdam, s. 349.
23. Disse oplysninger indgår i en nærmere fortolkning af genstanden, som fulgte med gaven fra Stephanus. Jvf. brev fra Steffen Hansen Stephanus til Worm, nr. 1654, 8.9.1649.
24. Worm, Ole 1643: *Danicorum monumentorum*. Kbh., kap. 7.
25. Bering Liisberg, H. C. 1897: *Kunstammeret*. Kbh: Det Nordiske Forlag, s. 69.
26. Regnard, Jean-François 1750: *Les Oeuvres de M. Regnard*, 4. bd. Amsterdam, s. 24.
27. Tessin den Yngre, Nicodemus 1914 (1687): *Nicodemus Tessin d.y.'s studieresor i Danmark, Tyskland, Hollad, Frankrike och Italien*, udgivet af Osvald Sirén. Stockholm: P. A. Norstedt &

- Söners Förlag, s. 62.
28. Coxe, William 1784: *Travels into Poland, Russia, Sweden and Denmark: Interspersed with historical Relations and political Inquiries: Illustrated with Carts and Engravings*, bd. 2. London, s. 526.
 29. Brev fra Hauch til Spengler 3.2.1821. "Kunstkammeret, breve og koncepter 1771–1823", Museumshistorisk Arkiv, Nationalmuseet, kasse 6.
 30. Arkivalier om ordning i "Kunstkammeret, breve og koncepter 1771–823", Museumshistorisk Arkiv, Nationalmuseet, kasse 6.
 31. Det første trykte katalog over malerier udkom i 1826 og var forfattet af kunstkammerforvalteren J. C. Spengler: *Catalog over det kongelige Billedgalleri paa Christiansborg*.
 32. Kunstmuseets protokol B fra 1826.
 33. Kunstmuseets protokol A fra 1826.
 34. Kunstmuseets protokol D fra 1826.
 35. Kunstmuseets protokol E fra 1825.
 36. Kunstmuseets protokol C, u.å.
 37. Andrup, Otto 1933: *Den Kongelige Samling på Rosenborg gennem hundrede Aar*. Kbh: Gyldendal Boghandel/ Nordisk Forlag, s. 58.
 38. Andrup, Otto 1933: *Den kongelige samling på Rosenborg gennem hundrede Aar*. Kbh: Gyldendal Boghandel/ Nordisk Forlag, s. 60.
 39. Gallagher, Catharine & Stephen Greenblatt 2000: *Practicing New Historicism*, Chicago: University of Chicago Press 2000, s. 51.
 40. Se evt. deres hjemmeside www.mjt.org eller museets katalog *The Museum of Jurassic Technology Jubilee Catalogue*.
 41. I kataloget beskrives en række af museets fornemste genstande ledsaget af tegninger eller fotografier. I den forstand er der ikke langt fra Ole Worms museums-katalog til Museum of Jurassic Technology's museums-katalog, hvilket næppe er tilfældigt. Hele Museum of Jurassic Technology's tilgang til samlervæsenet og forundringen over alverdens forunderlige fænomener trækker tydelige referencer til renæssancens kuriositetskabinetter.
 42. I bogen *Museums and Memory* fra 2000 skriver Susan A. Crane, at hun efter et besøg på Museum of Jurassic Technology begejstret søgte mere information om Geoffreys Sonnabends for-glemmelsesteori, der dedikeres et helt rum i udstillingen og nøje beskrives i kataloget. Det var hende fuldstændigt umuligt at finde det teoretiske værk, som beskrives i udstillingen. Sonnabends værk er muligvis aldrig udkommet, måske findes han slet ikke. Jeg selv havde den stik modsatte oplevelse. På museet og i kataloget fortælles om en stinkmyre fra regnskoven i Cameroun, som kan blive inficeret med en svamp, der efter en tid bryder gennem hovedskallen på den stakkels myre og spreder sine dødelige sporer over nye myrer i regnskovens bund. Billedet af myren med en stor svamp op

gennem hovedet ser fuldstændigt grotesk ud, og jeg troede længe, at historien var pure opspind. Imidlertid så jeg en naturudsendelse fra BBC i sidste uge, der omhyggeligt forklarede det forunderlige fænomen og viste optagelser af fænomenet.

43. Udstillingen har sin egen hjemmeside <http://www.sciencemuseum.org.uk/on-line/well-come-wing/whoami/about.asp>

Litteratur

- Andrup, Otto 1933. *Den Kongelige Samling på Rosenborg gennem hundrede Aar*. Kbh: Gyldendal Boghandel/Nordisk Forlag.
- Bering Liisberg, H. C. 1897. *Kunstkammeret*. Kbh: Det Nordiske Forlag.
- Coxe, William 1784. *Travels into Poland, Russia, Sweden and Denmark: Interspersed with historical Relations and political Inquiries: Illustrated with Carts and Engravings*, bd. 2. London.
- Daston, Lorraine & Katharine Park 2001 (1998). *Wonders and the Order of Nature 1150–1750*. New York, Zone Books.
- Foucault, Michel: *The Masked Philosopher* [1980]. Lotringer Sylvère, Tr. Lysa Hochroth & John Johnston red., 1996: *Foucault Live (Interviews, 1961–1984)*. New York: Semiotext(e).
- Gallagher, Catharine & Stephen Greenblatt 2000. *Practicing New Historicism*. Chicago: University of Chicago Press 2000.
- Kenney, Neil 1998. *Curiosity in Early Modern Europe: Word Histories*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, særligt kap. 5.
- Regnard, Jean-Francois 1750. *Les Oeuvres de M. Regnard*, 4. bd. Amsterdam.
- Schepelern, H.D. 1965–68. *Breve til og fra Ole Worm 1607–1654*. Kbh: Munksgaard.
- Schepelern, H.D. 1971. *Museum Wormianum*. Kbh: Wormianum.

- Seger, Georg 1653. *Synopsis methodica rariorum*. Kbh.
- Tessin den Yngre, Nicodemus 1914 (1687). *Nicodemus Tessin d.y.'s studieresor i Danmark, Tyskland, Hollad, Frankrike och Italien*, udgivet af Osvald Sirén. Stockholm: P. A. Norstedt & Söners Förlag.
- Whitaker, Katie 1996. "The Culture of Curiosity." I: Nicolas Jardine, Anne Secord & Emma C. Spary red.: *Cultures of Natural History*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Worm, Ole 1643. *Danicorum monumentorum*. Kbh.
- Worm, Ole 1655. *Museum Wormianum*. Amsterdam.